

*Guardians of the Memory
Пазители на паметта*

ЗА СТАРИТЕ ИМЕНА НА ПРОВАДИЯ

Светослав Аджемлерски
Исторически музей – Провадия

Резюме. Статията разглежда ойконимите (имената) на град Провадия и неговата крепост през вековете – гръцки, български, арабски, италиански, османотурски, френски, немски, английски, маджарски, сръбски, руски и др. Обърнато е внимание на тълкованията на названията от различни автори.

Keywords: Provadia, names, history

Провадия има многовековна история. До Солницата се намира селищна могила, обитавана през новокаменната и каменно-медната епохи (Николов и др., 2008: 352). На платата Калето и Табиите източно от града има останки от траките¹). На няколко места в землището на Провадия има селища от римската епоха (Маргос, 1981: 11). Снежана Горянова счита, че твърдината на платото източно от града, позната под името Калето, се обитава от втората половина на III век²). Названието на крепостта и града през Късната античност не е известно. Възможно е да се нарича Проват, но засега няма категорични доказателства за това.

Археологическите проучвания, проведени през последните пет десетилетия, доказват, че през Първата българска държава Провадийската крепост не се използва (Маргос, 1981; Кузев, 1980: 11 – 14).

В непубликуван доклад от научна конференция ст. н. с. д-р Павел Георгиев изказа тезата, че в началото на VII век населението на Провадийската крепост и града до нея ги напускат и се изселват в Източна Тракия. Там, на двадесетина километра северно от Адрианопол (Одрин), те основават селище и крепост, които се наричат Проват (Проватон) (Георгиев, 1998). Всъщност това становище за пръв път е предложено от академик Веселин Бешевлиев в публикация на немски език (Besevliev, 1981). Тезата се подкрепя и от проф. д-р Енгин Бексач от Тракийския университет в Едрине (Одрин), Турция³), и Хасан Каракая – директор на археологическия музей в същия град⁴).

В доклад от 1852 г. руският консул в Едрине – Ступин, пише за българското с. Провади кьой, на североизток от Едрине (Петров, 1988: 520). В български карти от втората половина на XX век днешното селище край Одрин се изписва Провадия (Провади кьой). Турците са го наричали Правадъ. През 1954 г.

селото е преименувано на Синан кьой⁵⁾. През това село протича Провадийска река (Правади дере) – ляв приток на река Тунджа.

През първите десетилетия на византийското владичество Провадийската крепост отново функционира (Маргос, 1981). Първото писмено известие за нея е от 1153 г. и е на арабския автор Абу Абдалах ал Идриси. На три места той я изписва Бурфанту. Борис Недков вижда в това название изкривеното по арабски произношение на гръкоезичното Provat. Според него непосредствена основа е латиноезичното Provanto (Недков, 1958: 19, 21, 69, 81, бел. 251).

Съчинението на Ал-Идриси е съпроводено с карти, които са разчетени и обнародвани в издания на Ст. Кендерова и Борис Бешевлиев. В картите селището е отбелязано не с името Бурфанту, а като Курнасу (в три ръкописа) или Курнасуя (в два ръкописа) (Бешевлиев, Кендерова, 2000: 10 – 17, фиг. 3; Бешевлиев, Кендерова, 1990: 94, 98 – 99).

Според Павел Георгиев „... арабският ойконим е съставен от основата *kurnasi* и суфикса – *ija*. С термина *кура* арабските автори от IX – X в. насетне обозначават административен град, както и неговия градски център (т.нар. мадина). Така че е много вероятно под Кур – в ойконима за Бурфанту в картите, да е вложен смисълът за град, център на околна територия. Проблематично е значението на съставката *-насу*. Една възможност е тя да е форма на съществителното име *нахр* „канал“ или пък от *нахия* (*nahīye*) „околия“, но за това трябва да се произнесат арабисти. И сега е ясно обаче, че името от картите отговаря по принцип на информацията за Бурфанту“ (Георгиев, 1988). Понататък Павел Георгиев продължава: „... авторът на картата не е обозначил собственото име, а е използвал смислово идентично название. Може би по този начин той е подчертал ролята на града не само като значимо поселение, но и като център със собствен хинтерланд. А не е изключено според мен в това да се крие известна разпръснатост на селищната агломерация. Във всеки случай административното положение на града преди средата на XII в. се съгласува отлично с данните в източниците от XIII век“ (Георгиев, 1988).

Византийските автори Георги Акрополит (ГИБИ, VIII, 154) и Мануил Фил (Българска военна история, I, 251) изписват града и крепостта с названието Проват. Векове по-късно с това име се среща и в редица средновековни карти – на Фра Мауро (1459) (Андреев, 1980: 269 – 270), Себастиан Мюнстер (1520) (Андреев, 1980: 270), Джакомо Касталди (1584)⁶⁾, Джовани Занони (1781)⁷⁾ и др.

Село с название Проватас (до 1926 г. – Ени кой) има в Гърция, област Серес (Сяр, Егейска Македония)⁸⁾. Два домашни извора – Бориловият синодик (Попруженко, 1928: 72) и Житието на Теодосий Търновски (Златарски, 1904: 48), ни осведомяват за средновековното българско название на града и твърдината – Овеч. Във второто съчинение има текст: „Лазар митрополит Овча града“ (Попруженко, 1928: 92).

Никифор Ганев пише: „В средните векове гр. Провадия е бил известен с две имена: с гръцкото име Прѳватон (Провад, Проват), което произхожда от думата *прѳатѳн* (проход, проходимо място, клисура), и със славянско Овеч, което значи ‘овца’“ (Ганев, 1929: 27).

Академик Веселин Бешевлиев отбелязва: „Името на града идва от гръцкото име Проватос – овчарка. До около XVI век градът се нарича Овеч, Овча град и Овче поле“ (Besevliev, 1981).

Иван Танев Иванов добавя: „Овага. Раннобългарско название на провадийската крепост. Тя е използвана от византийците от IV в. до началото на VII в. под името Проват, Проватон, което означава овца на гръцки... Българите я превземат и подновяват от IX в. под името Овеч или Овага. По-късно възниква и български град, наричан Овчиград, Първада, Правадъ, Бурфанто, Провадия. В по-късните български названия (Овеч, Овага, Овчиград) личи буквалният превод на ранногръцкия топоним. Но ако Овеч е очевидното славянско съответствие на Проват, то що за название е *Овага*, което като че ли е форма на *Овеч*, но на какъв език?! Най-вероятно *Овага* е прабългарската дума за овца, защото тя е много близка до санскритското *avika* – ‘овца’!⁽⁹⁾. Иван Т. Иванов констатира: „В названието Овага виждаме прабългарския суфикс *-ag*, което прави съмнително твърдението, че основата *Овеч* (овца) е славянска дума“⁽¹⁰⁾.

Дубровничанинът Франьо Лукарич пише, че българското население чак до края на XVI век продължава да нарича града Овеч (Ганев, 1929: 28). В сръбска карта от XIX век той е отбелязан като „Правади или Овчие поле“. По време на Руско-османската война (1877 – 1878) русите го наричат Овческ (Ганев, 1929: 28).

Иван Сотиров твърди, че Овечката митрополия е имала седалище не в Проват – Провадия, както приемат всички изследователи, а в крепостта Овчага (при днешното с. Аспарухово, общ. Дългопол, Варненска обл.). От тук се прави и заключение, че Овеч не е тъждествен на Проват – Провадия и по отношение на него това историческо име е „окачено“ от съвременната историография (Сотиров, 1997: 109, 121 – 2). Становището на Сотиров показва непознаване на изворите за средновековното минало на Провадия, намерените находки при археологическите проучвания и не е убедително.

Овеч е погрешно име на с. Овен, общ. Дулово, Силистренска област⁽¹¹⁾ (Мичев, Коледаров, 1989: 200).

През 1388 г. османските нашественици завладяват Провадийската крепост и я наричат Таш хисар (Нешри, 1984: 94). Названието произлиза от *taş* (тур.) – ‘камък, скала’ (Турско-български речник, 1992: 321) и *hisar* (тур.) ‘крепост, укрепление’ (Турско-български речник, 1992: 162). В превод означава „каменна крепост“.

В поема на Михаил Бехайм, описваща похода начело с краля на Полша и Унгария Владислав III Ягело (1444), е записано:

„Един замък, Ташасар наричан,...

той беше на немски наричан Щайнпюркт“ (Коларов, 1970: 183).

Доц. Христо Коларов, който публикува извора, отбелязва под линия, че Ташасар е Таш-хисар, а Щайнпюркт означава Каменна крепост (Коларов, 1970: бел. 92,92).

Днес населението на Провадия назовава своята твърдина Калето. *Кале* (ар.-тур.) означава 'крепост, твърдина' (Български тълковен речник, 1973: 330).

Османците наричат града Порвадъ (XV век) (Райчевска, 2004: 28), Правади (1491, 1548, 1577, 1598, 1616, 1619, 1630, 1635) (ТИБИ, VII, 1986: 25, 140, 143, 155, 202, 257, 339, 376; Ганев, 1929: 28) Правадъ (1573) (Стойков, 1964: 106) Парвади (1585, 1622, 1676) (Стойков, 1961: 449), Пъравади (началото на XVI век) (ХИБ, II, 1978: 193). В „Обобщен списък за джизие на неверниците...“ (1622) името на Провадия е изписано по три различни начина – Правадиза, Праваде и Правади (ТИБИ, VII, 1986: 280).

Интересна информация предоставя теологът Юсуф Мехмед¹²⁾. В овехтяла книга, изписана на арабика, той прочита, че старото име на Провадия е Пирваади. Според него преводът на това название трябва да бъде 'проход на мъдреца' (от *nir* 'мъдрец' и *vadi* 'долина, падина' (Турско-български речник, 1992: 344). Руфат Бейтулов предлага друго тълкование. Той твърди, че Пирваади означава 'гробове на мъдреци край реката'. Има предвид, че според провадийския учител Сали Садъков Джаферов (роден в последното десетилетие на XIX век), в града е имало 27 тюрбета (гробници)¹³⁾.

През XVI и XVII век редица дубровнишки търговци наричат града Прова-то (Вечева, 1982, 119). Един от тях – Иван Гундулич, го отбелязва в поемата си „Осман“ с названието Провадия. Друг дубровничанин – Георг Рагузиум (1598), изписва името на града Провад (Прогирх) (ХИБ, 3, 1988: 20). Павел Георгиев пише за „...загадъчно звучащото име на Провадия, записано от Георги Рагузски в края на XVI в. в неговите „Описания на България“ на италиански език като „Прогирх“. Вероятността в основата на това име да стои лат. *gyros* (от гр. γύρος 'кръг, околност') е голяма“. *Прогирх* може да е гръко-латинска форма на тюрко-българското понятие за 'укрепен лагер' (*campus*): *оѡа* (*ova/oba*), както в Чаталарския надпис, където столицата на хан Омуртаг е наречена *Plisk oba*“ (Георгиев, 1988). Веселин Иванов отбелязва, че Прогирх трябва да се преведе като 'място за обикаляне от овцете', т. е. 'овче пасище'.

От горните названия през втората половина на XVI век постепенно се оформя съвременното име Провадия. За първи път то се среща в завещанието на дубровнишкия търговец Марко Веселичич (1575) (Вечева, 1982: 117), а по-късно – в бележките на католическия свещеник Йероним (1581) (Маргос, 1981), в писмо на дубровнишкия търговец Павел Джорджич (1595) (Петров, 1987: 235) в поема на Иван Гундулич (20-те или 30-те години на XVII век) (Ганев, 1929: 28), в пътепис на поляка Ян Гнински (1677) (Първев, 1972: 355 – 6).

За името Провадия населението разказва предание. В него се говори, че платата източно и западно от града някога са обитавани от двама братя овчари, с които живеела една жена. Из дефилето се чували викове: „Бате-е-е, проводи я-я-я, проводи я-я-я!“¹⁴. Така според народната памет градът в пролома получава сегашното си име (Бозова, 2007: 174). Разбира се, това е само един мит.

През османската епоха името на Провадия се среща в множество варианти на основната форма Проват. Французите го назовават Преват (50 – 70-те години на XVIII век) (ХИБ, 3, 1988:313), Правади (1828 (Цветкова, 1981: 132), 1864¹⁴), Провади (1829) (ХИБ, 3, 1988: 313), Паравади (30-те години на XIX век) (Цветкова, 1981: 282), Правада (30-те години на XIX век) (Цветкова, 1981: 301). Британците го изписват Провато (1589) (Тодорова, 1987: 46), Провади (1738) (Тодорова, 1987: 305, 307), Правади (1794) (Тодорова, 1987: 361), Проваде (1797) (Тодорова, 1987: 377), Павади (1829) (Тодорова, 1987: 743). Западният хронист Й. Леонклавиус, който през 1595 г. компилира стари османски извори, пише за Пирауада (Българска военна история, I: 294). На друго място той записва името на града с формата Буруват (Българска военна история, I: 302).

Арменецът Симеон Лехацци посещава града през 1608 г. и го изписва Бравада (Маргос, 1966: 105). В друг извор от арменски произход името на града е Правас (1687) (Маргос, 1962: 94).

В маджарски (унгарски) пътепис името на града е изписано Провад, Провате (Миятев, 1976: 26). В едно от писмата си (1829) руският военен кореспондент Виктор Тепляков отбелязва град Проводы, което се произнася Правадий (Ангелов, 2001: 16). В пътепис на генерал Йохмус (1847) градът е с името Правод (Яновски, 1968: 297).

През XIX век турците използват названията Провад, Провадъ, Правадие, Правади (1871 (Калинков, 2005: 38), 1876 (Калинков, 2005: 119), върху печати на пощенската станция), българите – Правадия (60-те години на XIX век (Калинков, 2005: 61), 1885 (Калинков, 2005: 84), 1894 (Калинков, 2005: 42), 1897 (Калинков, 2005:48), Правод (1879) (Дряновски, 2003: 94), Провадия (1880 (Калинков, 2005: 41), 1905 (Калинков, 2005: 103), 1910 (Калинков, 2005: 61)), Провадия (1880) (Калинков, 2005: 123). Дори през първите две десетилетия на XX век в научни публикации, пощенски картички и печати формите Правадия и Провадия продължават да се срещат (Калинков, 2005: 61).

С други думи, налице е богато разнообразие от стари имена и техни разновидности, както и погрешни изписвания. Вече повече от четири столетия обаче името Провадия се утвърждава и днес то е възприето от всички.

БЕЛЕЖКИ

1. Информация от Снежана Горянова, която от 2004 до 2008 г. ръководи археологическите проучвания на Овеч.
2. Споделено в разговор с автора.
3. Bektaş, prof. d-r Engin. Sinanköy. Çağları bekleyen Kale (брошура, издадена в Одрин).
4. Споделено през юни 2011 г. в разговор с провадиеца Гюрсел Намъков.
5. По информация от Сабри Биркан – кмет на Синан кьой, околия Лала паша, Одрински вилает, Турция (2011).
6. Касталди, Джакомо. Карта на Романия (Тракия), България, Влахия и Сърбия. 1584 г. – В: Българските земи от древността до наши дни в атласи, карти, гравюри и книги (от колекцията на д-р Симеон Симов).
7. Занони, Джовани Рици. Карта на провинции България и Румелия. 1781 г. – В: Българските земи от древността до наши дни в атласи, карти, гравюри и книги.
8. Домино, Стара Загора. Балкански полуостров, пътна карта. Пд, 2011; [http: <bg.wikipedia.org/wiki/Еникьой_\(дем_Сяр\)>](http://bg.wikipedia.org/wiki/Еникьой_(дем_Сяр)>) (6 юли 2011).
9. [http: <www.protobulgarians.com/Statii/](http://www.protobulgarians.com/Statii/) Иванов, Иван Танев/> (7 април 2011)
10. [http: <www.protobulgarians.com/Statii/](http://www.protobulgarians.com/Statii/) Иванов, Иван Танев/> (7 април 2011).
11. Енциклопедия България 4, с. 681.
12. Бивш имам в Провадия в периода 2000 – 2002 г.
13. Споделено в разговор с Руфат Бейтулов.
14. Allard, D-r C. La Bulgarie Orientale. Paris, 1864, p. 95. Благодаря на проф. Емил Боев за предоставеното ксерокопие на книгата.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангелов, А. (2001). *Девня. Страници от историята*. Русе.
- Андреев, Й. (1980). *Средновековният Овеч през XIII – XIV век*. – В: *Средновековният български град*. София.
- Бешевлиев, Б., Ст. Кендерова. (2000). *Западното крайбрежие на Черно море в географските представи на Ал-Идриси (1153 г.)* – В: *Минало*, 4, с. 10 – 17.
- Бозова, Т. (2007). *Бате, проводи я... – Културно-историческото наследство на Троянския край, XV. Градът – история, етнология култура*. Троян.
- Българска военна история. Подбрани извори и документи*. Т.1 (1977). София.

- Български тълковен речник А – Я. (1973). София.
- Вечева, Е. (1982). *Търговията на Дубровник с българските земи (XVI – XVIII век)*. София.
- Ганев, Н. (1929). *Провадия в своето минало и настояще*. София.
- Георгиев, П. (1998) *Въпроси из средновековната история на Проват – Овеч*. Непубликуван доклад от научна конференция, Провадия.
- Гръцки извори за българската история. Т. VIII (1972). София.
- Дряновски, Б. (2003). *Изграждане на българска администрация и гражданско общество във Варна и Варненска губерния след Освобождението (1878 – 1880 г.): Документи и материали*. Варна: Славена.
- Златарски, В. (1904) Житие и жизнь преподобнаго отца нашего Теодосіа иже въ Търнове постничесествовавшего. – *СбНУНК*, XX.
- Калинков, Б. (2005) *Проват-Бурфанто-Овеч-Провадия*.
- Кендерова, Ст., Б. Бешевлиев. (1990) *Балканският полуостров, изобразен в картите на Ал-Идриси. Палеографско историко-географско изследване, част I*. София.
- Коларов, Хр. (1970) Два малко известни извора за битката на народите на 10 ноември 1444 г. при Варна. – В: *Известия на народния музей – Варна*, VI (XXI).
- Кузев, Ал. (1980). *Овеч – Проват.*, МПК, XX, 6.
- Маргос, А. (1981). *Провадия*. София.
- Маргос, А. (1966). Пътни бележки от българските земи на арменския пътешественик от XVII век Симеон Дбир Лехаци. – *Исторически преглед*, 2.
- Мичев, Н., П. Коледаров. (1989). Речник на селищата и селищните имена в България 1878 – 1987. София.
- Маргос, А. (1962). Изчезналата арменска колония в град Провадия. – *ИВАД*, XIV.
- Миятев, П. (1976). *Маджарски пътеписи за Балканите*. София.
- Недков, Б. (1958). *България и съседните ѝ земи през XII век според „Географията“ на Идриси*. София.
- Нешри, М. (1984). *Огледало на света*. София.
- Николов, В. и др. (2008). *Праисторически солодобивен център Провадия – Солницата. Разкопки 2005 – 2007*. София.
- Петров, П. (1987). *По следите на насилието. Документи и материали за налагане на исляма. Част 1*. София.
- Петров, П. (1988). *По следите на насилието. Документи и материали за налагане на исляма. Част 2*. София.
- Попруженко, М. (1928). Синодик царя Борила. В: *Български старини*, кн. 8. София.

- Първев, Г. (1972). Полски пътепис за българските земи от 1677 г., *ИБИД*, XXVIII.
- Райчевска, Цв. (2004). Кръстоносният поход от 1444 г. според османската хроника „Писание за верските битки на султан Мурад хан“, *ИНМВ XL (LV)*.
- Сотиров, И. (1997). Добруджанската столица Карвуна през XII – XIV век. – *ГНАМ*, 10.
- Стойков, Р. (1961). Наименования на български селища в турски документи на ориенталския отдел на Народна библиотека „Васил Коларов“ от XV, XVI, XVII и XVIII в. *Известия на НБ „Васил Коларов“ за 1959 г., Т. I (VII)*, София.
- Стойков, Р. (1964). Селища и демографски облик в Североизточна България и Южна Добруджа. *Известия на Варненското археологическо дружество*, т. XV.
- Тодорова, М. (1987). *Английски пътеписи за Балканите*. София.
- Турски извори за българската история*. Т. VII (1986). София.
- Турско-български речник*. (1992). София.
- Христоматия по история на България*, т. 2. (1978). София.
- Христоматия по история на България*, т. 3. (1988). София.
- Цветкова, Б. (1981). *Френски пътеписи за Балканите XIX век*. София.
- Яновски, Б. (1968) Из бележките на генерал Йохмус за пътуването му по източните български земи през 1847 г. – *ИБИД*, XXVI.
- Besevliev, V. (1981) Der Stadtname Provadija, *Linguistique Balcanique*, XXIV, 3, 11 – 12.

ABOUT THE HISTORICAL NAMES OF PROVADIA

Abstract. The article studies the historical names over the centuries of Provadia and its fortress – Greek, Bulgarian, Arabic, Italian, Ottoman, French, German, English, Magyar, Serbian, Russian. The author pays attention to the interpretations of the names made by different authors.

✉ **Mr. Svetoslav Adzhemlerski**
Museum of History – Provadia
3, Opalchenska Str.
9200 Provadia, Bulgaria
E-mail: adjemlerski@abv.bg